

Ivan Vajkhard Valvazor.

(V spomin dvestoletnice njegove smrti. — Spisal A. M. L.)

Dné 19. kimovca bode dvesto let, kar je v mali hišici, št. 85, v Krškem zatisnil oči nenavaden mož. Luč sveta je ugledal v svetlem gradu, smrt ga je našla v preprostem, meščanskem stanovanju. Desnica je jednako spretno sukala bojno kopje in vodila pero, dokler ni utrujena odrvenela. Dobro četrtrtinko svojega življenja je preživel na ptujih tleh, vendar ni pozabil domačih. Domovini je daroval svoje življenje, za njo žrtvoval svoj imetek. Nesebično je razkladal v knjigi njeno krasoto in bogastvo, da je sam našel gmotno siromaštvo. In tako je bil on koncem sedemnajstega stoletja svetu za oni čas nenavadni prizor: ubožani plemenitnik, ki je v književnem delovanju uničil svoje imetje in radi požrtvovalne domovinske ljubezni umrl kot reven književnik.

Ta čudoviti mož je znani zgodopisec kranjski Valvazor (Valvasor). Drugega imena ni treba dostavljati. Vsak olikan Slovenec ga pozna. Spomenik, katerega so mu postavili častilci, porušil je nezizprosní zob časa —: dela njegova še živé in ga bodo slavila v pozne rodove. Dolžni smo se ga spominjati ob dvestoletnici njegove smrti. Postavil se je v tem listu časten spomin junakom 22. dné rožnika l. 1593. — naj ne mine 19. dan kimovca, da bi ne oživili spomina možu, ki je oni dan slovenskega junaštva in slovenske zmage tako živo ohranil potomcem.

* * *

Valvazorji ali Vavizorji so izvirno laški plemiči. Glavna panoga te rodbine je cvela v okraju bergamskem. Od todí sta prišla sredi šestnajstega stoletja Jeronim in Ivan Valvazor v naše

kraje. Ta si je pridobil mnogo posestev na Štajerskem in Kranjskem. Del njegove imovine je podedoval Jeronim Valvazor, posebno kranjska posestva, in tako postal oče kranjske rodovine Valvazorjev. Imel je dva sina, Jerneja in Adama. Jernej je bil jako bogat plemič. Poleg Galenecka je štel več drugih gradov svojih. Dvakrat je bil oženjen in v drugem zakonu se mu je rodil v beli Ljubljani dné 28. vel. travna leta 1641. naš Ivan Vajkhard baron Valvazor.

Kakor vsi sinovi kranjskih plemičev v onem času, tako je tudi mladi Valvazor obiskoval kolegij očetov jezuitov v Ljubljani, ki so že tedaj sloveli kot izvrstni učitelji. Da izpopolni svoje znanje, napoti se leta 1659. Valvazor v ptujino. Obiskal je nemške dežele, leta 1666. je bil na Dunaju. Potem je krenil na Laško, leta 1669. so ga videle Benetke. Vedoželnost ga je gnala celó čez takrat silno nevarno sredozemsko morje v Afriko, kjer je mnogo občeval z mohamedanom, ki mu je bilo ime Ali Haisa. Zvedel je marsikaj novega o kabalistiki in astrologiji. Naposled je obiskoval še Francosko in se mudil po vseh imenitnejših mestih, kjer je cvela znanost. V Lyonu je bival več let in se do cela posvetil zgodovini in starinarstvu.

S tem dolgim potovanjem in bivanjem v ptujini se je odločila smer Valvazorjevega življenja. Dovršil je znanje, utrdil ljubezen do vede in se seznanil z mnogimi odličnimi učenjaki. Ves goreč za vedo in poln visokih načrtov se je vrnil domov in se oženil leta 1672. Isto leto si je prikupil na Dolenjskem grad Bogenšperk (Wagensperg) in ga premenil v pravi hram modric. Z mnogimi žrtvami si je tu zbral veliko knjižnico,

ki je štela naposled deset tisoč zvezkov, uredil lepo zbirko rudnin in starega denarja. Živel je le književnosti. Od todi je hodil po Kranjskem, zbiral zanimivosti in jih tu urejal. Tu so tudi ugledala dan njegova dela. Sem ter tam je tiho življenje pretrgal bojni klic. Valvazor je bil pogumen junak. Ni se samo spretno gibal za zaprašenimi listinami, ampak tudi na bojnem polju. Dolenjska stran si ga je izvolila za načelnika. Ko so leta 1683. hiteli Kranjci na pomoč Štajercem zoper Turke, načeloval jim je Valvazor in sicer tako spretno, da so mu hvaležni Štajerci poklonili več spominskih svetinj. Pa iz boja se je takoj vrnil tje, kamor ga je vleklo srce. Življenje mu je bilo književno delovanje.

Prvi plod njegovega peresa je krajevni opis kranjske dežele iz leta 1679.: «*Topographia ducatus Carnioliae modernae*». — Sledila sta opisa koroške in solnograške dežele in več drugih del. Pa vse to je bila le priprava, nekaka podlaga glavnemu proizvodu njegovega delovanja, onemu delu, ki je ovekovečilo njegovo ime, in ki je ohranilo svojo vrednost do današnjega dne, menim «*Ehre des Herzogthums Krain*». Sam pripoveduje, kako je hotel v začetku rojakom podati le kratek opis domovine in dodati zemljevid.¹⁾ Spoznal pa je kmalu, kako malo domačini poznajo in cenijo kranjsko deželo, podobni onemu Švicarju, ki je našel dragocen demant in ga prodal za majhen denar. In vendar je bilo uprav Kranjsko ključ laške dežele. Veljavo Kranjske so spoznali že Rimljani in Germani, rimski cesarji so hodili po njenih tleh.²⁾ Kranjci se ne zavedajo lepote in imenitnosti svoje dežele. Več jim velja delo kakor

beseda.¹⁾ Zato pa se je on namenil opisati jo v zgodovinskem, krajevnem, narodopisnem oziru. Pravi domorodec mora služiti domovini tudi z onim orožjem, ki se ne nosi ob boku, ampak se vtika za uho — s peresom.

Z nenavadno navdušenostjo je pričel ogromno podjetje, z železno vstrajnostjo je dovršil naklepe. Kot vesten pisatelj je sam natančno prepotoval deželo, katere slavo je hotel oznaniti svetu. «Sam sem hodil po hribih in dolinah, meril, risal, tiskal.»²⁾ Poslal je posestnikom gradov okrožnico in jih prosil podatkov. Le sedem gospodov se je odzvalo njegovemu pozivu. Pošiljal je tudi slè, da bi nabirali potrebnih črtic: prazni so prihajali domov in niso drugega prinašali kakor «vozove polne obljub». Tako je Valvazor sam moral zbirati potrebne gradiva in je prirejati. Pomagali so mu Volk Engelbert Turjaški, ki mu je odprl svojo bogato knjižnico, in opat stiški, baron Raumbuschüssel, ki mu je poslal marsikako zanimivo črtico iz stiškega arhiva. Pa vse to ga ni oplašilo. Ker je hotel knjigo okrasiti tudi s podobami, napravil je na Bogenšperku bakroreznico in poklical umetnikov, ki so prirejali slike kranjskih gradov, mest in krajev. Tudi sam je marsikaj narisal. Po tolikem trudu je naposled izšlo leta 1689. v Norimbergu njegovo največje, najslavnejše delo: «*Die Ehre des Herzogthums Krain*». Dovršeno delo je obsegalo štiri debele zvezke. Vse se je čudilo. Kranjska ni bila več pozabljena, njena lepota in čuda so bila odkrita. Pisatelj sam je vstopil v vrsto imenitnih zgodopiscev.

Pa to za oni čas silno drago podjetje je poleg obilnih potovanj uničilo Valvazorjev imetek. Tudi najgloblji studenec

¹⁾ Predgovor k «E. d. H. K.», str. V.

²⁾ Ibid. str. VIII.

¹⁾ Predgovor k «E. d. H. K.», str. VII.

²⁾ II. knjiga «E. d. H. K.», str. 109.

se usuši. Že leta 1690. je moral prodati svojo dragoceno knjižnico, ki je štela mnogo redkih knjig, nekaj rokopisov in zbirko jeklovezov, zagrebškemu škofu Mikuliću. Še sedaj se hrani ondi in je kras kapiteljski knjižnici.¹⁾ Naposled se je popolnoma ubožan preselil v Krško. Od meščana Vodnika je kupil malo hišico (1693) in tu preživel zadnja leta ali prav za prav zadnje dni. Že 19. kimovca je končal blagi domoljub življenje, vseskozi posvečeno domovini, kakor je lepo zapel Jak. Zupan o njem:

Za kranjo premožen,
Za kranjo ubožen,
Za kranjo učen,
Za kranjo rojen.

Prijatelji so mu postavili skromen spomenik. Napis je sestavil znani zgodovinec in Valvazorjev prijatelj J. Jurij Dolničar (Thalnitscher pl. Thalberg). Razpal je spomenik in Valvazorjevo ime bi se bilo izgubilo, da niso ostala njegova dela. Slavila ga bodo vekomaj.

To je kratek življenjepis velikega moža. Živel je le domovini. Nji je služil z mečem in peresom. Iz tega pa tudi povzemamo, da je bil blag značaj, cel mož. In takega nam kažejo njegova dela. Jedno polovico njegovega srca je zavzemalo domoljubje. Iz ljubezni do ožje svoje domovine se je lotil velikanškega podjetja. Rodovitnost Kranjske primerja z bogastvom Francoske, in ko opisuje vrle prebivalce kranjske dežele, ne more dosti zahvaliti božje previdnosti, da je postavila tako krepko ljudstvo za mejaše Turkom. Drugo stran njegovega srca pa je domoljubje prijateljsko delilo z gorečim verskim prepričanjem. Valvazor je pobožen mož in iskren katoličan. Tok zgodovine mu odločuje Bog in njegova previdnost;

¹⁾ Podrobnosti o tej knjižnici glej Radicz, Valvazor, 1866, str. 25.

vse se maje na svetu, vse mineva: le Oni ne, ki bode prišel v svoji slavi. Précej v predgovoru tako lepo govori: «Mislím, da ni na nobeni strani mojega dela kaj nasprotnega moji veri; pričujem, da vse rad prekličem, če bi le jedna vrstica ali jedna besedica nasprotovala najmanjši točki katoliške vere.»¹⁾ Ko začanja opisovati kranjsko ljudstvo, poudarja najprej katoliško vero. Lepe so njegove besede v tem oziru: «Vera je prva stvar. Ona dela srečo pri narodu. Prva stvar, zaradi katere se ljudstvo imenuje srečno, je vera; iz nje ne izvira samo časna blaginja in blagoslov, ampak cvete tudi upanje večne in nebeške sreče. Brez nje je najboljša dežela podobna izrezljani podobi brez življenja, ali človeku, ki ima lepo rast, pa nima oči ali razuma.»

To je Valvazor v svojem življenju in značaju! Kaj pa je Valvazor po književnem delovanju in svojih zaslugah?

Valvazor je bil plodovit pisatelj. V dodatku k šesti knjigi njegovega dela «Ehre des Herzogthums Krain» je naštetih dvajset njegovih del. Osem je ostalo nenatisnjenih. Glavno delo je «Ehre des Herzogthums Krain». To delo slavi njegov spomin in na njem sloni Valvazorjev pomen. Kdor to delo pozna, pozna Valvazorja. Vse skupaj obsega štiri debele zvezke, ki se delé v petnajst knjig. Prva knjiga obravnava najstarejšo zgodovino Kranjske. Spisal je ni Valvazor, ampak njegov prijatelj Erazem Francisci, ki je slovel radi vsestranskega znanja. Pri Valvazorjevem delu ni bil srečen. Njegova izvajanja in učene podmene ne veljajo več. Druga, tretja in četrta knjiga obsegajo natančen opis kranjske dežele. V drugi opisuje njene meje in njene krepke prebivalce; v tretji govori o gorovju, podnebjju,

¹⁾ Predgovor k «E. d. H. K.», str. XXXV.

živalih in rastlinah; v četrti razpravlja mično in zanimivo o podzemeljskih jamah in drugih čudih naše domovine. Pred vsem ga zanima sloveče cerkniško jezero. Dragocene so tudi v tem delu njegove črtice o kranjskem rudarstvu, iz katerih povzemamo, da so že l. 1379. Železniki cvetli, da se je ravno trdo kranjsko jeklo krhalo ob turških glavah in da je že v 16. veku slovela Idrija.

Peta knjiga raziskuje zopet starejšo zgodovino. Tudi tu je sodeloval Erazem Francisci, pa kakor v prvi knjigi, tako se tudi tukaj giblje na nezanesljivih tleh. Zares dragocena je naslednja knjiga. Valvazor nam tu podaje opazke o ljudskem življenju. Natančno je opisal Kranjce v njih gibanju in življenju, nobena malenkost mu ni ušla. Slika je jako živa in istinita. Sedmo knjigo je posvetil najvažnejšemu pojavu v zgodovini naše dežele, reformaciji in protireformaciji. V osmi govori o veri starih Slovanov, o pokristijanjenju Kranjske, o svetnikih, ki se pri nas časté, o župnijah, o kranjskih škofih. Naslednja knjiga obravnava ustavo kranjske dežele in odločujoči del v njej, kranjsko plemstvo.

Deseta knjiga obsega zopet zgodovino kranjske dežele od rimskih časov do cesarja Leopolda I. V jednajsti sledi natančen krajevni opis kranjske dežele, okrašen z mnogimi slikami. Dvanajsta knjiga opisuje ona tla, ki so bila v istini napojena s krvjo, turško granico. Trinajsta, štirinajsta in petnajsta knjiga je zopet zgodovinska. Prva, ki govori o prazgodovini, ni kritična, ostali dve obsegata zgodovino Kranjske v obliki kronike.

To je v kratkem vsebina ogromnega dela, ki šteje vse skupaj 3320 strani. Kaka obilica zgodovinskih, narodopisnih, zemljepisnih, naravoznanskih podatkov! Koliko truda, požrtvovalnosti,

koliko marljivosti skriva sleharna stran! Zasluge, ki si jih je pridobil Valvazor, so res velike.

Važne so njegove zgodovinske črtice. Valvazor namreč ni samo zbiral pridno virov, ampak jih je tudi, kolikor se je dalo, kritično rešetal.¹⁾ Zato hrani njegovo delo mnogo rabnega blaga. Za čas protireformacije se mora uprav Valvazor po sodbi Ranke-ja prištevati glavnim virom. Če tudi se je sem ter tam v svojem zgodovinskem raziskavanju zdrsnil, posebno ondi, kjer je pomagal ali dopolnjeval Erazem Francisci, vendar mu to ne krati vrednosti na drugih krajih. Res vsega ne odobrujemo, kar je zapisal. Belili si ne bomo ž njim glave, ali so bili svetopisemski Chitim prvi prebivalci Kranjske, in ali je bilo tudi kaj Kranjcev zraven, ko je Kolumb odkril Ameriko. Zmerom bomo pa radi rabili in prebirali, kar nam pripoveduje o luteranstvu na Kranjskem, o turških bojih, o nesreči, stiski, kreposti in junaštvu naših očetov. To ima pravo zgodovinsko podlago in zato tudi ostane. Valvazor je zgodopisec kranjske dežele.

Jednako zanimivi in važni so tudi njegovi krajevni opisi kranjskih mest, trgov in drugih krajev. Povsodi se družijo z opisom mala zgodovina dotičnega kraja. Kdor se hoče poučiti o starejši zgodovini rojstvenega kraja, seže naj po Valvazorju. Njemu ni ušla celoskupnost Kranjske, pa tudi ne malenkost malega gradiča. Pravijo sicer, da se v malenkostih kaže majhen duh. Valvazor pa je ravno s tem pokazal velikega duha, da je malenkosti skrbno pobral in ohranil. Ni samo ustregel sovrstnikom, ampak kakor sam pravi, potomcem. Njemu je vsak spomin iz davne prošlosti ljub in

¹⁾ Primeri «Mittheilungen des Musealvereines», 1890. Valvazor als Historiker, str. 28, 29 sq.

drag. In na stotine takih spominov je otel Valvazor.

Še večje zasluge ima pa Valvazor kot kulturni zgodovinar naše domovine. Natančno je poznal svoj čas in zato nam podal natančno njegovo podobo. Kako živo opisuje kranjske plemiče, ki so cenili Davorja kakor modrice; kako živo meščansko življenje! Posebno pozorno pa je opazoval življenje preprostega naroda. «Oni (namreč plemiči) so kakor po vsem svetu, ti pa imajo kaj posebnega.» Valvazor je narodopisec kranjskih Slovencev. Ko zgodovinar Dimitz ocenjuje to njegovo zaslugo, po pravici poprašuje: «Neprestano prodira prosveta in uničuje vsako ljudsko posebnost. Kdo bode za pozna stoletja popisal nošo in šego Kranjcev, kakor so nam v spominu še izza mladih let?»¹⁾

Pred dvesto leti je to nalogo častno pogodil in dovršil Valvazor. Iz življenja je zajemal, z ljudstvom občeval, ljudstvo popraševal: zato je vse, kar nam pripoveduje o naših očetih, njih šegah in navadah, tako naravno in resnično. Ko prebiramo Valvazorja, oživi pred nami kranjska dežela, kakoršna je bila pred dvesto leti. Tako so res živeli naši očetje, ravno tako! Valvazorju ni ušla nobena posebnost. Ljudstvo spremlja od rojstva do groba. Popisuje nam trdne Gorenjce, govoreč o njih moškem značaju in njih odločnosti; riše nam dobrodušne Dolenjce tako naravno, kakor se še dandanašnji ločijo v značaju prebivalci teh krajev. Poleg njih prebivajo Belokranjci in Uskoki, utrjeno ljudstvo, ki hoče vedno veseljačiti, pa tudi pleteti na brzih konjih za kratek čas čez turško mejo. Prebivalci solnčne vipavske doline in Kraševci imajo zopet drugačen značaj. Vse to vé Valvazor. Dobro vé, kaj dela ljudstvo po zimi. Modro

¹⁾ Dimitz, «Geschichte Krains», IV., 131.

razlaga, kaj se pravi n. pr. prejo razdreti, kaj pomenja koleda in koledniki. Tako ni izpustil nobenega važnejšega trenutka v življenju našega naroda pred dvesto leti. To je velika zasluga Valvazorjeva za Slovenstvo sploh. Dandanašnji opisujemo šege, kar se jih je ohranilo, opazujemo narodove posebnosti, zbiramo je, pošiljamo v letopise, natiskujemo v zbornikih — pred dvesto leti je to nalogo častno zvršil jeden sam mož, Valvazor.

Kdor bode pisal zgodovino Kranjske ali Slovencev sploh, ne bode nikdar mogel prezreti tega, kar je pred njim že napisal — Valvazor; kdor bode sestavljal kulturno zgodovino Slovencev, zajemal bode podatkov iz — Valvazorja; in kdor bode hotel naslikati življenje naših očetov v davnih časih prav živo in natančno, bode iskal zgodovinskega ozadja za svoje povesti in romane pri — Valvazorju.

Zato pa je naša dolžnost, da se ga hvaležno spominjamo. Res, slovenskega naroda kot takega ni poznal. Govori o Cirilu in Metodu, razlaga sorodstvo kranjskega jezika z drugimi slovanskimi narečji — pa slovenskega ljudstva v celoskupnosti, kakor biva po Kranjskem in sosednih deželah, ne zaveda se. Pa ohranil nam je toliko dragih spominov, zapustil toliko zanimivih črtic in naslikal narod naš tako živo in dosledno, kakor bi mogel to storiti le lastni sin narodov. Za to mu gre goreča zahvala. Spomenik, katerega so mu postavili prijatelji, je razpal. Pozabljeno je bilo skoro dvesto let njegovo ime. Njegova dela so se poizgubila med ljudstvom. Le tisti, ki so natančneje poznali domačo zgodovino, cenili so njegove zasluge. L. 1876. je oživel njegov spomin.

Domoljubni možje so priredili natančen ponatis njegovega glavnega dela.